

2.2. BOR HALOJENÜRLERİ

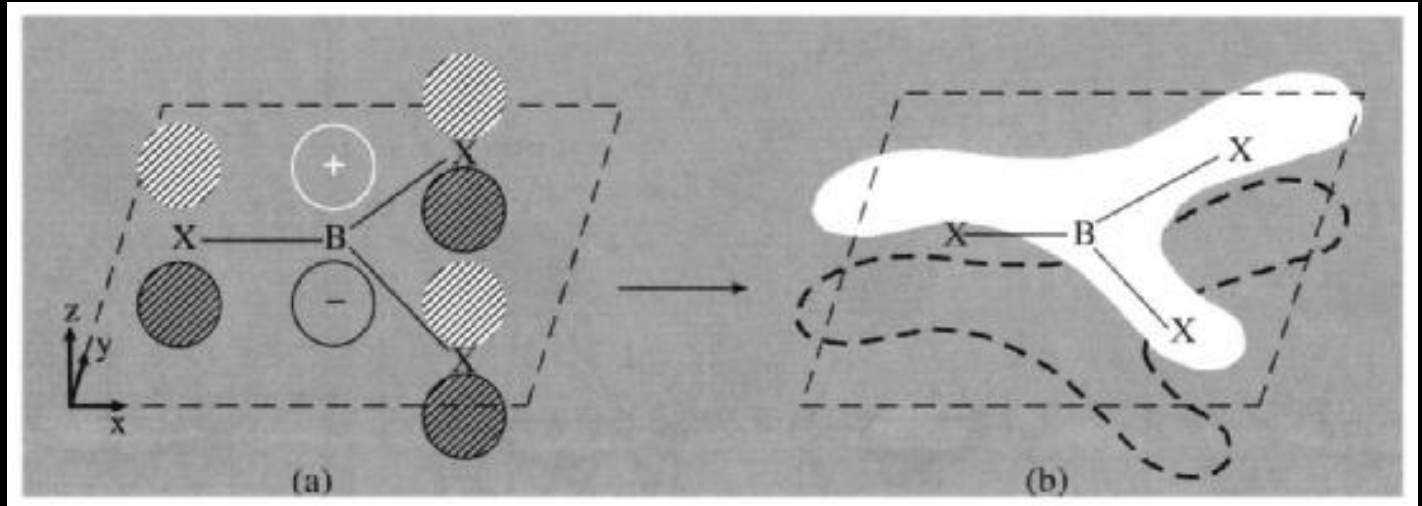
Bor, en kararlı ve yaygın olarak çalışılan monomerik trihalojenürlerin BX_3 ikili halojenürlerini oluşturur. Bu halojenürler, B_nH_{n+2} homolog serilerinin ilk üyeleri olarak kabul edilebilir. İkinci üyeler B_2X_4 4 halojen atomu için bilinmektedir ancak sadece F BX_2 gruplarını içeren daha karışık türleri (B_3F_5 , B_4F_6L , B_8F_{12}) oluşturur. Cl bir seri nötral *closo*-polihedral bileşik B_nCl_n ($n=4, 8-12$) oluşturur ve birçok benzeri bileşik Br için ($n=7-10$) de bilinmektedir (Örneğin B_9Br_9). Özellikle Br ve I' un çok sayıda uçucu olmayan halojenürleri de vardır ancak bunların sitokiyometrisi kesin değildir ve aydınlatılmamış yapılardır.

2.2.1. Bor Trihalojenürleri

Bor trihalojenürleri, dimerleşme göstermeyen uçucu ve oldukça reaktiftir monomerik moleküler bileşiklerdir (20K' de Kr matriks-izolasyon deneyleri hariç). Bu bakımdan organoboranlara BR_3 benzerler fakat diboran B_2H_6 ve aliminyum halojenür ve alkallerinden (Al_2X_6 , Al_2R_6) oldukça farklıdır. BF_3 ve BCl_3 oda sıcaklığında gaz, BBr_3 sıvı ve BI_3 katıdır. Bu trihalojenürler renksizdir fakat tribromür ve triiyodür ışığa maruz kaldıklarında renklerini değiştirir. Bazı fiziksel özellikleri Tablo' da verilmiştir.

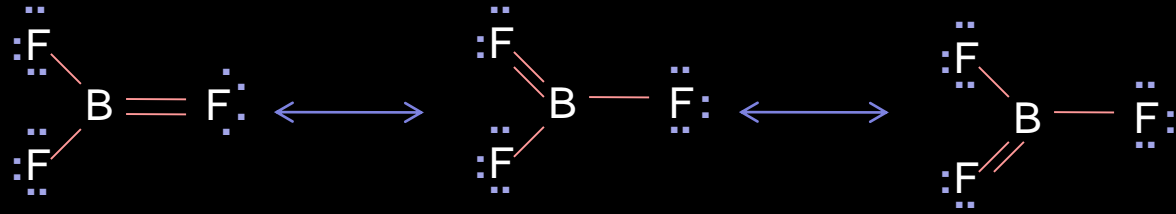
Özellik	BF_3	BCl_3	BBr_3	BI_3
e.n / °C	-127.1	-107	-46	49.9
k.n / °C	-99.9	12.5	91.3	210
r(B-X) /pm	130	175	187	210
ΔH_b° (298 K) / kJ.mol ⁻¹	-1123	-408	-208	+
E(B-X) /kJ.mol ⁻¹	646	444	368	267

Dört bileşik de $X-B-X=120^\circ$ lik bir açı ile D_{3h} simetrisine sahip trigonal düzlemsel moleküldür (Şekil 2.3a). Bileşikler Lewis asididir ve elektron veren birçok bileşik ile çok kolay tepkimeye girmektedir. B' nin dolmamış p_z orbitali ile X' in bağ yapmamış orbitallerinin üst üste çakışması, molekülün elektron alma özelliğini artırır. Aynı zamanda B-X bağının kuvvetini de artırır. B-X p_z orbitali çakışması X' in artan büyüklüğü ile azalır, bu yüzden π -bağının enerjisi $BF_3 > BCl_3 > BBr_3 > BI_3$ sırasındadır. Fakat B-X bağının gücü BF_3 ' den BI_3 ' e doğru azalır. BF_3 kimyası Lewis asit-baz tepkimelerinde önemli bir yer tutarken BBr_3 ve BI_3 kimyasında halojenür yer değişimi tepkimeleri baskındır. Molekül içi atomik mesafeler B-X, tek bağlar için beklenenden büyük ölçüde daha azdır ve bu $p_\pi-p_\pi$ etkileşimine atfedilebilir (Şekil 2.3b). Bununla birlikte, bu π bağının halojenin artan atom numarası ile artıp artmadığı ile ilgili olarak tartışmalar vardır; bunun farklı kriterleri yansıtması muhtemeldir (orbital bindirmelerinin genişliği, π bağ karakterinin %' si, X den B' a π -yük transferinin miktarı, π bağ enerjisi veya düzlemsel BX_3 ' den tetrahedral LBX_3 ' e geçişteki yeniden düzenlenme enerjisi, vb.). Örneğin X' den B' a π -yük transferinin büyüklüğünün $F < Cl < Br < I$ sırasında artması mümkündür, fakat π -bağ enerjisinin büyüklüğü için daha hafif olan bileşiklerin daha büyük bağ enerjisine sahip olmasından dolayı tam tersi bir sıra $BF_3 > BCl_3 > BBr_3 > BI_3$ söz konusudur. Hatta BF_3 ' te ortalama B-F bağ enerjisi 646 kJ.mol^{-1} dir ve bu bilinen en kuvvetli tek bağıdır.

Şekil 2.3. B' un boş p_π orbitali ve 3X atomlarının 3 dolu p_π orbitali arasındaki $p_\pi-p_\pi$ etkileşiminin şematik gösterimi

Tüm bor trihalojenürlerin bağ uzunlukları, tek bağ için beklenenden daha kısadır. Bu sonuç, formal yüklere rağmen kısmi çift bağ karakterini kabul etmenin akla uygun olduğunu gösterir. Bu moleküllere ilişkin moleküler orbital yaklaşımı, çift bağ karakterini önemli ölçüde desteklemektedir. Diğer taraftan bu bileşikler, ortaklanmamış elektron içeren ve kolayca verebilen Lewis bazları ile kolayca tepkimeye girerek dört bağlı ve yaklaşık dört yüzlü yapıya sahip moleküller oluştururlar.

Bor trihalojenürleri Lewis asididir. Bağlı halojenin elektronegatifliğinin tersi bir sırada $BF_3 < BCl_3 \leq Br_3$ asitlik özelliği artmaktadır. Bu eğilimin hafif ve küçük halojenlerde daha kuvvetli X-B π bağından kaynaklandığı sanılmaktadır: Halojen atomları tarafından sağlanan elektronlar B atomunun p-orbitalini doldurur. Tüm bor trihalojenürleri, uygun bazlar ile Lewis kompleksleri oluşturur.

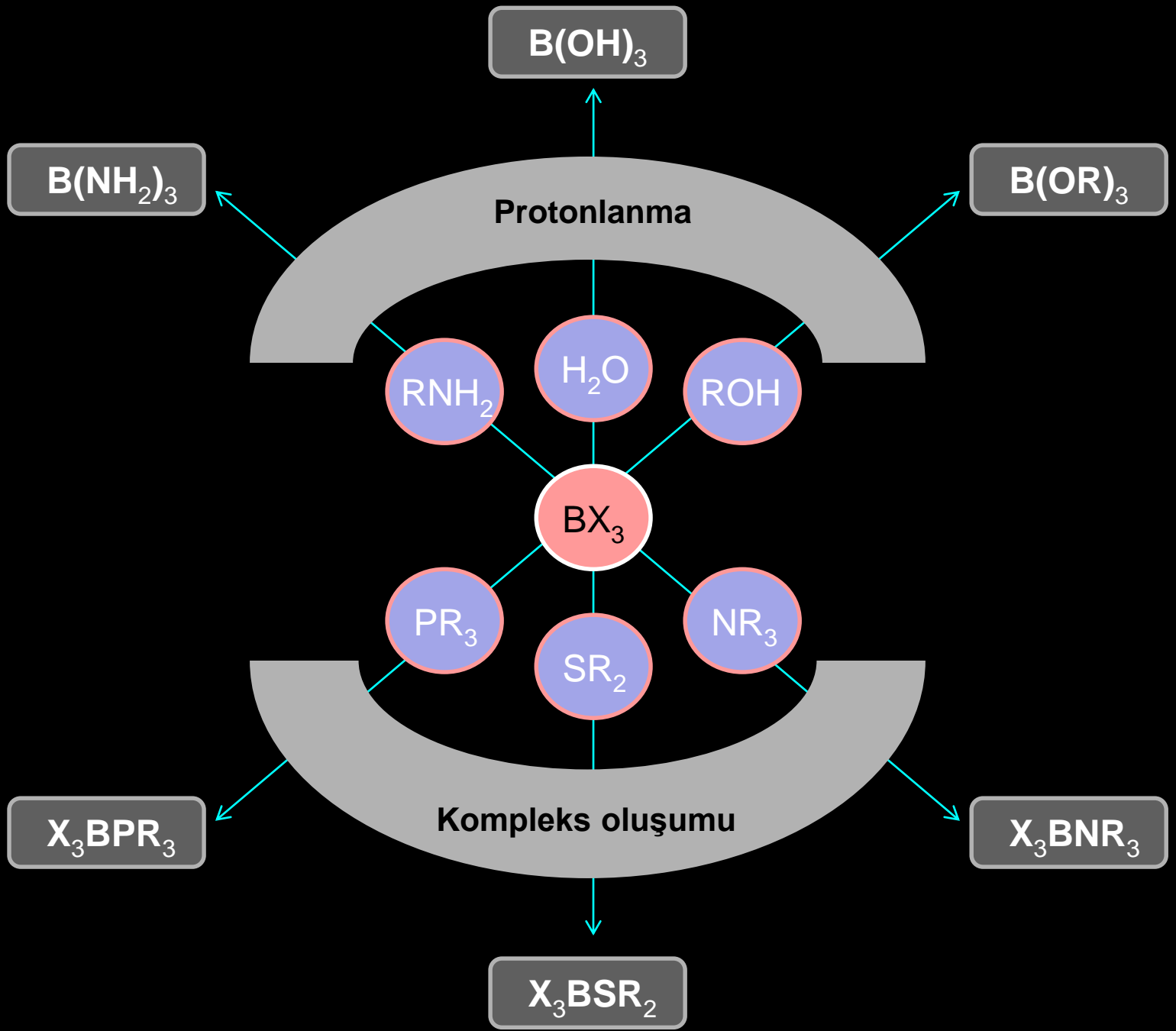
F⁻ iyonu sert ve oldukça kuvvetli bir bazdır. BF₃, F⁻ iyonuna karşı ilgi duyan sert ve kuvvetli bir Lewis asididir. Dolayısı ile ikisi arasındaki tepkime kompleks oluşumu ile sonuçlanır.

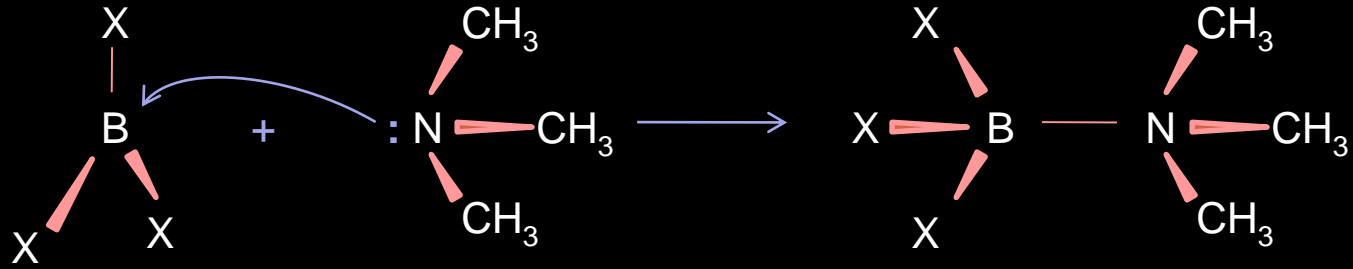
Bununla birlikte hidrolize çok az yatkın B-F bağlarının aksine diğer bor-halojen bağları çok şiddetli bir şekilde hidroliz olur. Dolayısı ile BCl₃'ün sulu Cl⁻ ye koordinasyonundan çok hidroliz olur.

Bu tepkimenin 1. basamağında Cl₃B—OH₂ kompleksinin oluşması muhtemeldir. Cl₃B—OH₂, HCl bırakarak su ile daha ileri bir tepkime verir.

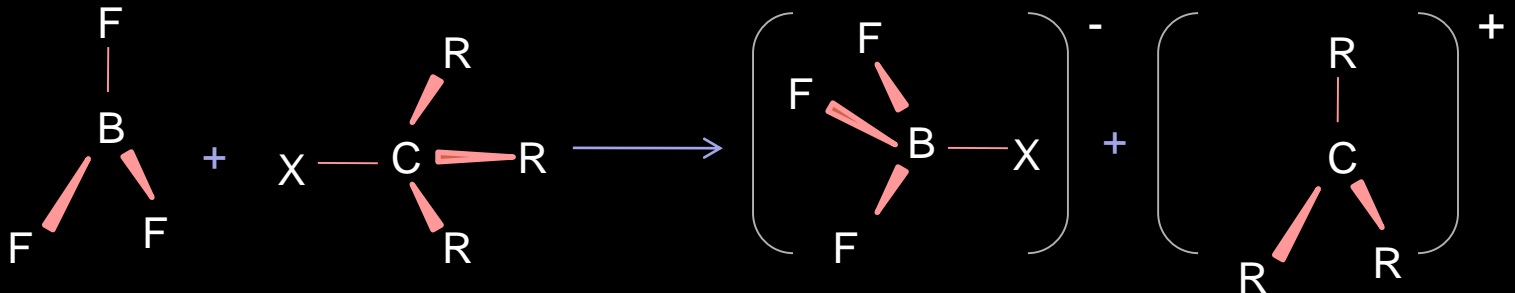

Düzlemsel BX_3 ve AlX_3 tamamlanmamış oktete sahiptir ve düzleme dik olan boş p-orbitali, Lewis bazından elektron çifti kabul edebilir.

Kompleks oluşunca asit molekülü piramit yapıya dönüşür ve B-X bağları yeni komşu gruptan uzak bir şekilde durur. $:N(CH_3)_3$ 'ün BX_3 ile yaptığı komplekslerin termodinamik kararlılığı $BF_3 < BCl_3 < BBr_3$ sırasındadır. Sıralama elektronegatiflik açısından bakıldığında beklenenin tam tersi gibidir: Yani en fazla elektronegatif olan F atomu ile B' un yaptığı BF_3 molekülünde, B atomu üzerindeki en fazla elektron eksikliği nedeni ile, gelen baz ile en kuvvetli bağı yapması beklenir. Günümüzde kabul edilen görüşe göre, BX_3 ' deki halojen atomları B' un boş 2p-orbitali ile π -bağları yapar ve kompleks oluşumu için π -bağlarının kırılarak alıcı orbitallerin serbest kalması sağlanmalıdır. Küçük F atomu B' nin 2p-orbitali ile en güçlü π -bağlarını yapar. Burada 2. periyot elementlerinin küçük yarıçaplı olması ve 2p-orbitallerinin önemli ölçüde örtüşebilmeleri nedeni ile bu elementlerin en güçlü p-p π -bağlanması yaptıkları hatırlanmalıdır. Böylece BF_3 molekülünün π -bağları, N-B bağı oluşurken kırılacak en güçlü bağlar olur.

Bor triflorür sanayide oldukça fazla kullanılan bir katalizördür. Buradaki rolü karbon atomuna bağlı bazları çıkarıp karbokatyon üretmektir:

BF₃'ün hazırlanması

BF₃ çeşitli endüstriyel yöntemlerde katalizör olarak yagın bir şekilde kullanılmaktadır. Lewis asiti eldesinde ve organik sentezlerde (Friedel-Crafts açillemesinde, başlatıcı olarak olefin polimerizasyonunda, v.b) kullanılmaktadır.

I. İlk olarak florspar (CaF₂) ve derişik H₂SO₄ ile bor oksitlerin veya boratların florlanması ile büyük miktarda hazırlanabilir.

II. Daha yüksek verimler ticari olarak da uygulanan daha moden bir yöntem ile (H₂SO₄'ün susuz boraksa adım adım eklenmesi ile) iki basamakta gerçekleştirilmektedir.

III. Şu anda Amerika' da borik asit ve HF' den ticari olarak kullanılan yöntem Polonyalı araştırmacılar tarafından bulunmuştur.

IV. Laboratuvar ölçüğünde saf BF₃ diazonyum tetraflorborat [PhN₂BF₄] ' ın termal bozunması ile hazırlanmaktadır.

BCl_3 'ün hazırlanması

BCl_3 'ün en önemli kullanımı bor fiberleri üzerinedir. Lewis katalizörü olarak organik sentezlerde ve olefin polimerizasyonunda kullanılmaktadır. Silisyum ve alüminyumun plazma asitlendirmesi amacı ile yarıiletken sentezinde bor kaynağı olarak kullanılmaktadır.

- I. BCl_3 bor oksitin karbon varlığında yüksek sıcaklıkta (500 °C) direkt olarak halojenlenmesi ile endüstriyel ölçekte hazırlanmaktadır.

- II. Borat esterlerinin klorlanması ile de elde edilmektedir.

BBr_3 'ün hazırlanması

BBr_3 'ün en önemli kullanımı olefin polimerizasyonunda başlatıcı olarak kullanımındır. Aynı zamanda yarı iletkenlerde iyon aşılması için brom kaynağı olarak plazma asitlendirmesinde kullanılmaktadır.

- I. BBr_3 bor oksitin karbon varlığında yüksek sıcaklıkta (500 °C) direkt olarak halojenlenmesi ile endüstriyel ölçekte hazırlanmaktadır.

- II. BF_3 ve Al_2Br_3 ten halojen değişimi ile elde edilmektedir. Aynı yöntem ile BCl_3 de elde edilebilmektedir.

BI₃' ün hazırlanması

BI₃' ün ticari önemi olan herhangi bir alanda kullanıldığı bir yer yoktur. Bor triiyodür, LiBH₄ (veya NaBH₄)' ün 125 °C (veya 200 °C)' de elementel I₂ ile etkileştirilmesi ile yüksek verimde hazırlanmaktadır.

NOT : Hem BBr₃ hem de BI₃, ışığa ve ısıya maruz kaldığında serbest halojen vererek bozunmaya meyillidir.

BF₃ diğer bor trihalojenürlere oranla daha çok kullanılmaktadır. BCl₃ ise özel durumlarda kullanılmaktadır. Bu nedenle BF₃ multikiloton skalada üretilirken, BCl₃ ' ün üretimi (Amerika, 1990) 250 ton ve BBr₃' ünki 23 tondur. BF₃, 10-12 atm basınç altında 2.7 veya 28 kg içeren çelik silindirlerde veya yaklaşık 5.5 ton içeren tüp şeklindeki römorklarda taşınır. BF₃' ün fiatı, saflığına ve kalitesine bağlı olarak değişmekte, kg' ının fiatı 4.000 veya 5000\$ arasında değişmektedir. Amerika' da 1991' deki BCl₃ ve BBr₃ fiatları ise sırası ile 8.50-16.75\$/kg ve 81.50\$/kg dır.

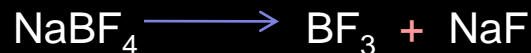
Tetrahalojenoboralar BX_4^-

Bor trihalojenürler, elektron çifti içeren moleküller (ligandlar, Lewis bazları) ile katılma ürünleri verirler. Tetrahalojenoboralar BX_4^- , ligandın X^- olduğu özel bir durumdur. Alkali metal tuzları MBX_4 , sulu çözeltilerde hidrolize karşı dayanıklıdır. En kararlı tetrahalojenoborat BF_4^- dir ve BF_3 ve F^- iyonlarından meydana gelen bir üründür. Diğer tetrahalojenoboralar BX_4^- , daha az kararlıdır, fakat büyük katyonlar (Rb^+ , Cs^+ , piridinyum, tetraalkil amonyum, tropenium, trifenilkarbonyum katyonları gibi) kullanılarak hazırlanabilir.

Ticari uygulamalarda HF ve tuzları, floroborik asit ve floroborat tuzları olarak bilinmektedir. Floroborik asit terimi ticari olarak genelde HF ün sulu çözeltisidir. Floroborat anyonu BF_4^- nin tuzları, ya çözücü varlığında ya da HF , BrF_3 , AsF_3 veya SO_2 gibi susuz çözücülerde BF_3 e uygun metal florürün katılması ile elde edilir. BF_3 molekülündeki B-F bağının uzunluğu 130 pm iken BF_4^- de 145 pm dir. Floroborat anyonu suda adım adım ilk hidroksifloroboraları vermek için, daha sonra da borik asiti vermek için hidroliz olur.

Floroborat tuzları ısıtma ile bozunarak BF_3 vermektedir. Bu bakımdan BF_3 kaynağı olarak $NaBF_4$ kullanılabilir.

-
- ★ Floroborik asit genelde HF ile borik asitin sudaki ekzotermik tepkimesinden elde edilir:

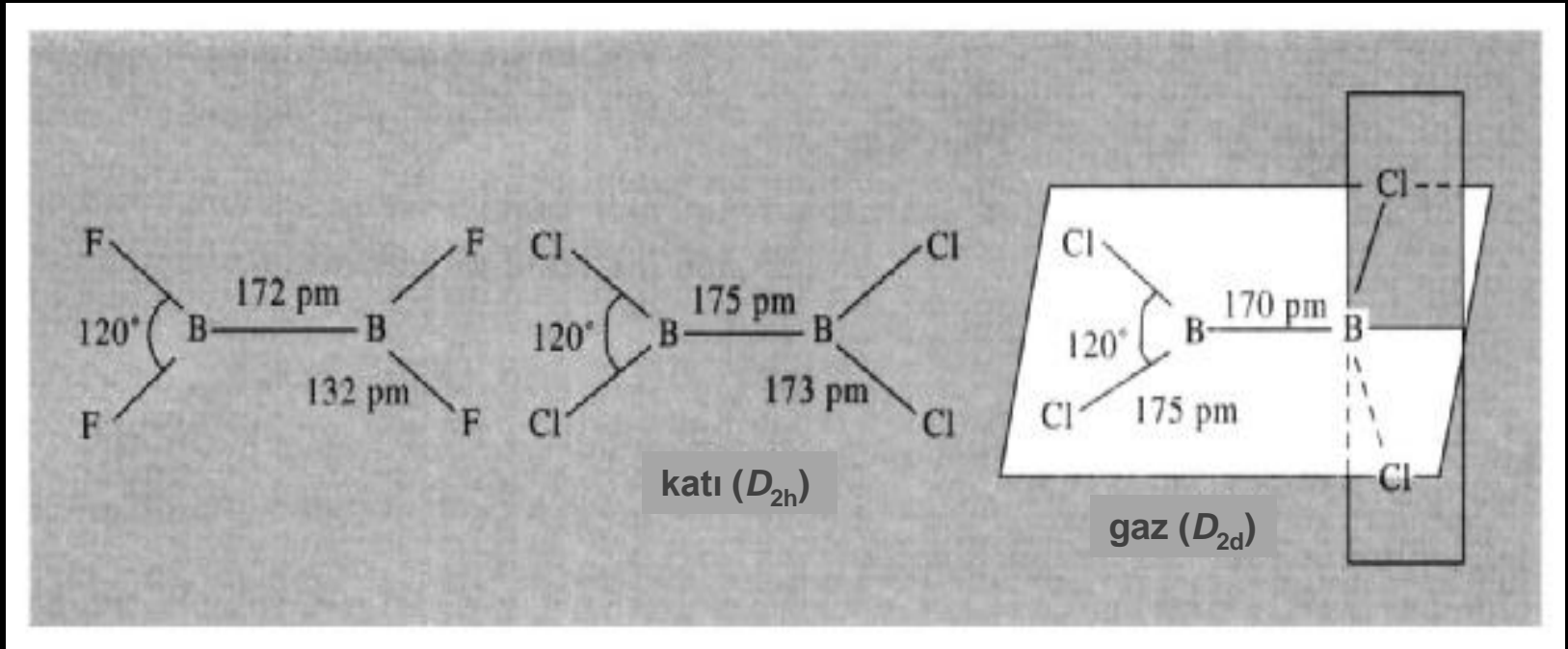

- Yaygın olarak kullanılan floroborat tuzları floroborik asitin metal oksit, hidroksit veya karbonatlar ile etkileşmesinden hazırlanabilir. Amonyum floroborat amonyak ve floroborik asitten elde edilebilir. Floroborat tuzları aynı zamanda BF_3 ' ün bir metal florür ile susuz bir ortamda, HF, BrF_3 ve SO_2 gibi inert bir çözücünde tepkimesi ile hazırlanabilir.

- ★ Floroborik asitin öncelikli olarak kullanımı diğer floroborat tuzlarının hazırlanmasıdır. Floroborik asit aynı zamanda elektrokaplama ve alüminyumun yüzey işlemleri için batırma çözeltisi olarak kullanılır. Erimis alkali-metal ve amonyum floroboratlar, askeri amaçlı kullanılan metal oksitler için iyi bir çözücüdür. LiF ve NaBF_4 ' ün bir karışımı nükleer reaktörde soğutucu olarak ve fizyona uğrayabilen malzemeler için çözücü olarak kullanılır. NH_4BF_4 ' ün nitro bileşikleri patlayıcı olarak kullanılmaktadır. Alkali metal floroboratlar ve floroborik asitler polimerleşme tepkimelerinde ve organik sentezlerde katalizör olarak kullanılmaktadır. Lityum floroborat lityum-sülfür pillerinde elektrolit olarak kullanılır. Floroborat anyonu perklorat anyonu ile, büyüklük, şekil ve geçiş metalleri ile koordine bağlar oluşturma özellikleri bakımından benzer özellik göstermektedir. Geçiş metal katyonlu floroboratlar ise elektrokaplamalarda kullanılmaktadır. Floroborat anyonu elektrokimyasal olarak inerttir ve floroboratların çözeltileri oldukça iletkenidir. Floroborat çözeltilerinden kaplanan metaller arasında Cd, Cu, In, Fe, Pb, Ni, Ag, Zn ve Sn vardır.

2.2.2. Borun daha düşük halojenürleri

B_2F_4 (e.n=-56 °C, k.n=-34 °C) oldukça uzun B-B bağına sahip düzlemsel bir yapıya (D_{2h}) sahiptir. B_2F_4 kendisi ile izoelektronik olan okzalit iyonu $C_2O_4^{2-}$ ve N_2O_4 ' e benzer. B_2Cl_4 (k.n=65.5 °C) gaz fazında olmasının dışında aynı yapıya sahiptir ve B-B bağı etrafında engellenmiş bir dönme ile çapraz D_{2d} konfigürasyonuna sahiptir.

Gaz B_2Br_4 D_{2d} konfigürasyonuna sahiptir ve B-B bağı=169 pm ve $\Delta E_r=12.8 \text{ kJ.mol}^{-1}$ dir. B_2I_4 tahminen benzerdir.

B_2Cl_4 bu seride hazırlanan ilk bileşiktir ve en fazla çalışılanıdır. BCl_3 buharının civa veya bakır elektrotlar arasında bir elektriksel akıma maruz bırakılması ile elde edilmektedir.

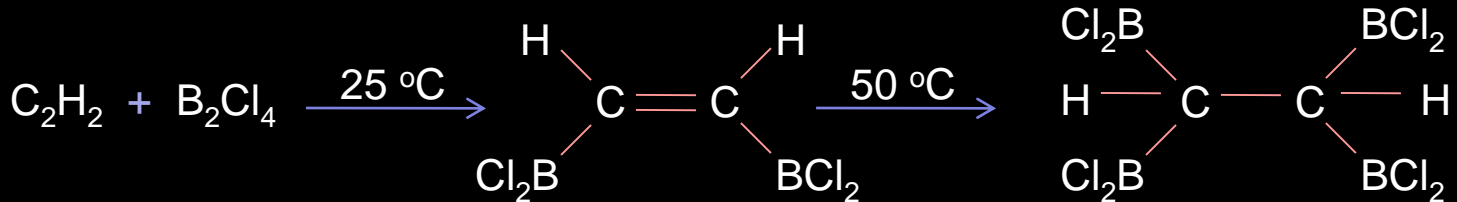

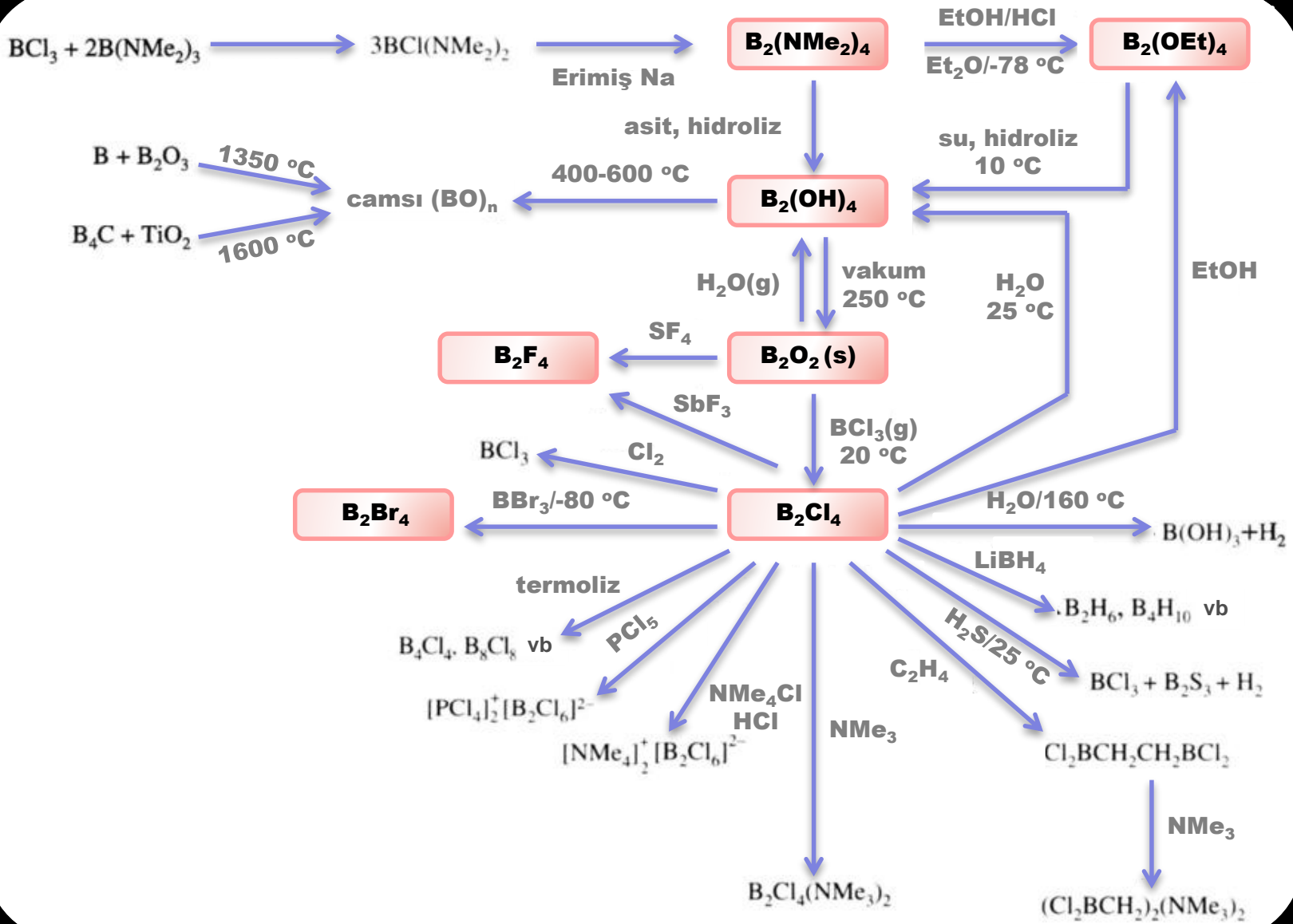
Tepkime muhtemelen $\{BCl\}$ ara ürününün oluşumu ve bu ürünün BCl_3 'ün B-Cl bağına katılması üzerinden yürümektedir. Diğer bir yöntem daha kararlı $B_2(NMe_2)_4$ ildir (Takip eden şekil).

B_2X_4 halojenürleri BX_3 halojenürlerinden daha kararsızdır. En kararlı olanı B_2F_4 'tür ve oda sıcaklığında günde yaklaşık %8 oranında bozunmaktadır. B_2Br_4 o kadar hızlı disproporsinasyona uğrar ki saflaştırmak çok zordur.

B_2X_4 havada aniden yanar ve H_2 ile BHX_2 , B_2H_6 ve ilişkili hidrohalojenürleri vererek tepkimeye girer; Lewis bazları ile katılma ürünleri ($B_2Cl_4L_2$ $B_2F_4L_2$ den daha karardır) verir ve çapraz C-C çoklu bağlarına katılırlar.

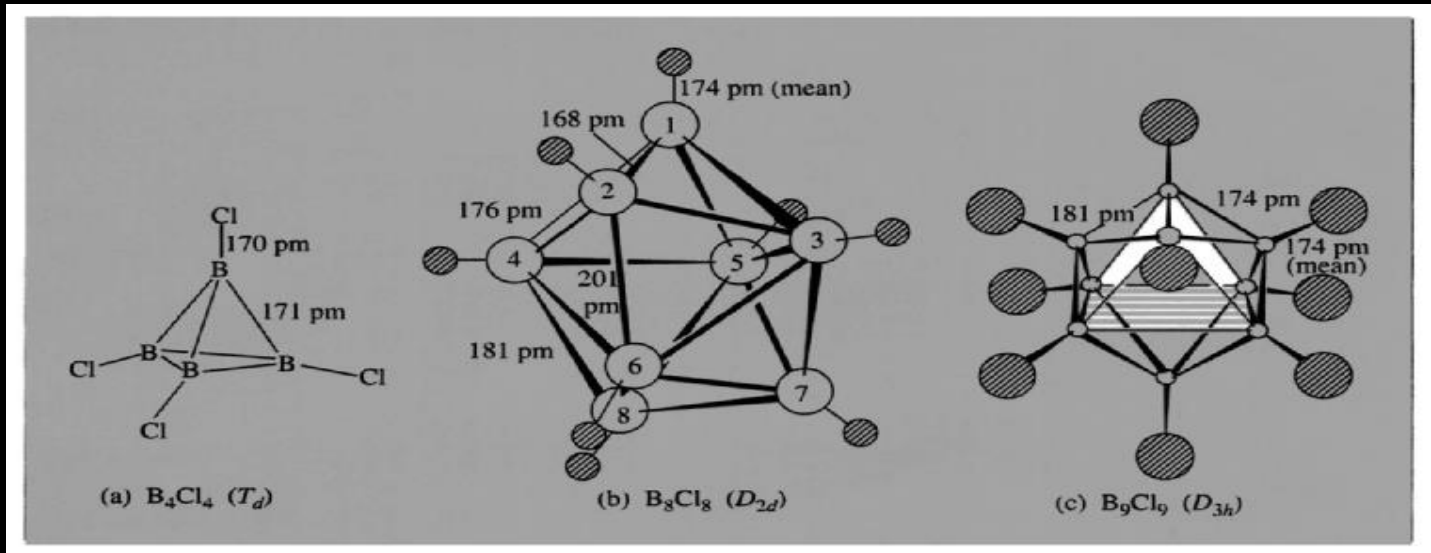
B_2Cl_4 ve B_2Br_4 ün ılıman koşullarda termolizi *closo*-halojeno boranları B_nX_n verir (X=Cl için n=4,8-12, X=Br için n=7-10).

B_4Cl_4 sarı-yeşil renkte bir katıdır ve düzenli *closo*-tetrahedral yapıya sahiptir (Şekil 2.4a). *closo*-Boranlar $B_nH_n^{2-}$ ile karşılaştırıldığında elektron eksikliği bulunmaktadır.

B_8Cl_8 koyu kırmızı, koyu turuncu veya yeşil-siyah kristaller vermektedir ve *closo*- B_8 kümelerinin düzensiz bir dodekahedral (bisfenoit) düzenlemesine sahiptir (Şekil 2.4b). 14 adet B-B mesafesi 168-184 pm arasında değişirken 4 adet daha büyük B-B mesafesi 193-205 pm arasında değişmektedir.

B_9Br_9 kararlı bir bileşiktir. Gaz BBr_3 Cu yünün varlığında elektrik akımına maruz bırakıldığında, diğer yan bromürler (n=7-10) ile birlikte koyu kırmızı kristaller olarak oluşur ve süblimleşme ile saflaştırılır. B_9Br_9 , B_9Cl_9 ile aynı yapıya sahiptir (Şekil 2.4c).

Karışık halojenürler $B_nBr_{n-x}Cl_x$ (n=9-11) de kütle spektroskopisi ile belirlenmiş ancak şu ana kadar saf ürünler elde edilememiştir.

Şekil 2.4. a) Tetrahedral B_4Cl_4 b) dodekahedral B_8Cl_8 ve c) 3-şapkalı trigonal piramidal B_9Cl_9 ve B_9Br_9 ün moleküler yapıları. B_8Cl_8 de en kısa B-B mesafeleri iki 5-koordineli B atomu arasındadır [örneğin B(1)-B(2)=168 pm] ve en uzun B-B mesafeleri iki 6-koordineli B atomu arasındadır [örneğin B(4)-B(6)=201 pm]. Aradaki mesafeler bir 5- ve bir 6-koordineli B atomu arasındadır.